

השיר לא תם: סיקור מותם של חיים נחמן ביאליק, ש"י עגנון ונתן אלתרמן בעיתונות העברית

ברק בר־זוהר

רקע תיאורטי

האוורד ראמוס וקווין גוסין (Ramos & Gosline, 2002) טענו כי לאחר מותם של אנשי רוח נוטה התקשורת להבנות להם דימוי מסוים ולהציגם כסמלים תרבותיים ולאומיים. אלא שיש קווי שוני וסתירות בכיסוי מותו של אייקון תרבותי, גם כאשר מדובר בדמות שנחשבה מאחדת וקונסנזואלית. בחינה של סיקורים מסוג זה עשויה להבהיר כיצד מסייעים אמצעי התקשורת בהבניית משמעות ופרשנות לתרומתם לחברה בחייהם ולאחר מותם, בעוד הם מנגחים תת־תרבויות מתחרות ומדגישים את הערכים החברתיים הדומיננטיים בקהילה שאליה הם פונים. פולה הרסום (Hearsum, 2012) עמדה על האסטרטגיות שנקטה העיתונות הבריטית לייצג ולהבנות באופן דרמטי ונשגב את חייה ומותה של המוזיקאית איימי ויינהאוס, שמצאה את מותה מהרעלת אלכוהול ביולי 2011, בגיל 27. באמצעות אסטרטגיות מרגשות, רבגוניות וססגוניות, עיטרו כלי תקשורת בריטיים את חוויית הקריאה באלמנטים תיאורטיים והעצימו את דמותה ודימוייה של המנוחה כדי לספק את תיאבון הקוראים.

בחייהם ובמותם יכולים משוררים, סופרים ואמנים נחשבים למי שמסוגלים להשפיע ולהניע פעילויות חברתיות ופוליטיות ולמנהיגי דעה שיכולים להנחיל ערכים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים (Northouse, 2013). מראשית המאה העשרים הסתמנה בארץ ישראל זיקה בין משוררים וסופרים להתארגנויות פוליטיות. מערכות עיתונים ומפלגות רתמו את הילת הסופרים וההיסטוריונים למאבק על אמון הציבור ועל השלטון הפוליטי. אנשי הרוח לא בהכרח נדרשו לכתוב לפי הקו המפלגתי, ברם ציפו מהם להיות מזוהים עם מפלגה, להעצים את יוקרתה ולהוסיף לה בכך את סמכותם. לאנשי הרוח העניק הזיהוי עם המפלגה או עם העיתון בית קבוע ליצירותיהם ופרנסה (מן, 2012). בישראל נערכו לוויית רבות משתתפים שביטאו אבל לאומי לאישים שתרמו לכינון של התנועה הציונית והתרבות העברית ולהקמת המדינה. הטקסיות הזאת היטיבה לבטא את מעמדם ואת כוחם האישי, התרבותי והלאומי. במילים אחרות, לא רק מצביאים

ומנהיגים פוליטיים יהודים וישראלים זכו לטקסי הלוויה ממלכתיים ורבי רושם. גם למשוררים ולסופרים עברים נערכו טקסי הלוויה ממלכתיים שהשתתפו בהם רבים שגילו הזדהות לאומית עמו (בר, 2015; גראוויס־קובלסקי, 2015; Mann, 2000; Grimes, 2014).

מתודולוגיה

במאמר זה נבחן הסיקור העיתונאי בחודש שלאחר פטירתו של חיים נחמן ביאליק שאירעה ביום רביעי, כ"א בתמוז תרצ"ד (4.7.1934), בשלושה עיתונים עבריים: הארץ, דאר היום ודבר. כן מנותח הסיקור העיתונאי בחודש הראשון שלאחר מותם של ש"י עגנון ביום שלישי, י"א באדר א' תש"ל (17.2.1970) ושל נתן אלתרמן ביום שבת, כ' באדר תש"ל (28.3.1970) בעיתונים הארץ, דבר, ידיעות אחרונות, מעריב, הצופה והמודיע. תקופת הזמן שבה הטקסטים העיתונאיים שהתייחסו למותו של ביאליק מנתה שלושים יום שעברו מרגע פרסום דבר מותו לראשונה בעיתון עברי (5.7.1934) ועד התאריך 4 באוגוסט 1934, קרי כל הגיליונות שיצאו לאור במשך שלושים יום לאחר המוות. ליתר פירוט, לאחר מותו של ביאליק נדגמו 29 גיליונות של כל אחד מן היומנים הארץ, דאר היום ודבר, סך הכול 87 גיליונות. במקביל, לאחר מותו של עגנון נדגמו 25 גיליונות בכל אחד מששת העיתונים, החל מפרסום הידיעה (18.2.1970) ועד 18 במארס 1970, סך הכול 150 גיליונות. לבסוף, לאחר לכתו של אלתרמן נדגמו 26 גיליונות מכל אחד מששת העיתונים, החל מפרסום הידיעה בדבר מותו (29.3.1970) ועד 29 באפריל 1970, סך הכול 156 גיליונות.

הקריטריון המרכזי בבחירת שלושת אנשי הרוח היה פרסום דבר מותם כאירוע מדיה (אלידע, 2014; Dayan & Katz, 1992; Dayan, 2010). כלומר, המאמר אינו מתיימר לדרג ו/או לקבוע לכאורה כי אלה היו שלושת אנשי הרוח החשובים ביותר בעיתונות העברית והישראלית, אלא שהוקדשו להם כתבות רבות בעיתונים ודבר מותם עמד בראש סדר היום העיתונאי לפחות ימים אחדים. יתר על כן, הידיעות על מותם פורסמו בכתבות שער, בעמודים הראשונים ובמוספי סוף השבוע. כמו כן מותם צוין במדורים בעיתונים, מדורי

שניאורסון. הישיבה התקיימה במשרדי הסוכנות היהודית בירושלים ודנה בסידורי ההלוויה. הוועדה קבעה כי לאחר עגינת האונייה ביפו יוצב הארון באולם "אוהל שם" שברחוב בלפור 30, תל-אביב, ופסקה כי ייאסר השימוש בכלי נגינה ובמקלטי רדיו במהלך הטקס. חשוב מכך, הוועדה החליטה שביאליק ייקבר בבית העלמין היהודי בתל אביב, ברחוב טרומפלדור, לצד אחד העם, מקס נורדאו וחיים ארלוזורוב (סופרנו המיוחד, 10.7.1934). האונייה התקבלה בנמל יפו ביום שני (16.7.1934) בשעה 14:00 במסדר כבוד רב משתתפים ורב רושם. הארון הוסע ל"אוהל שם", בעוד תהלוכת האבל שיתקה את התנועה ברחובות אלנבי, בלפור, מלצ'ט, רוטשילד ושינקין. ב"אוהל שם" עברו ליד הארון כ-30,000 איש ותחנת מכבי האש השמיעה צפירת דומייה להתייחדות עם האבל. באותן שעות הוטל עוצר על בתי קפה, מסעדות, מתחמי בידור, משרדים, בתי חרושת ומלאכה והונפו דגלים שחורים מעל בית העירייה, בתי הספר והקונסוליות הזרות בעיר. לאחר מכן הוסע הארון דרך רחובות אידלסון וחברון לבית העלמין וביאליק נטמן בטקס שכי-100,000 אנשים ניסו בו להתקרב ולחזות בקבר הטרי ("הלוייתו של ביאליק אתמול בתל אביב", 17.7.1934; "ביאליק הובא אתמול לבית", 17.7.1934; "ושירת חייו באמצע נפסקה", 17.7.1934; "כמאה אלף איש השתתפו", 17.7.1934; שליחנו המיוחד, 16.7.1934).

לאחר תהלוכת ההלוויה המרשימה, הצהיר יושב ראש הסתדרות המורים, ד"ר יוסף יואל ריבלין בישיבת אבל של ועידת המורים העבריים בישראל, כי בתי הספר יקיימו מעתה "יום ביאליק" שבו התלמידים יעמדו לזכרו ויתוודעו לאישיותו, לכושר התבטאותו ולתרומתו לשפה העברית ("דברי הד"ר י' רבלין", 23.7.1934). "ברית העברית העולמית" פרסמה כרוז ובו הנחיה לקיים מדי שנה "חודש ביאליק" שבו תתייחד הקהילה היהודית עם נשמתו ותלמד את יצירותיו ("אבל ביאליק", 23.7.1934). אם לא די בכך, לאחר טקס הקבורה אפשר היה לזהות סממנים של אבל קולקטיבי-לאומי שבאו לידי ביטוי, בין היתר, בפעולות הבאות: בוטלו ונדחו אירועי אומנות, מדע, ספורט, פנאי ותרבות ברחבי הארץ, בדקה דומייה עמדו לזכרו בתיאטרון "הבימה", האוניברסיטה העברית חילקה לסטודנטים כרטיסים עם חתימת ידו של ביאליק, הושקה תערוכת צילומים של ביאליק בירושלים, בוטלה חגיגת העשור בכפר הנוער מאיר שפיה, הונפו דגלים שחורים מעל מוסדות ציבור ונערכו אסיפות אבל בפתח תקווה, הופסקו הלימודים בבתי הספר והתושבים התבקשו להשבית את המלאכה בין 14:00 ל-16:00 בעפולה, הוכרז על שבתון כללי בשעה 16:00 ביום שני (23.4.1934) בעתלית ונערכה אסיפת אבל בראש פינה והונף דגל שחור מעל עיריית תל-אביב.

מותו של ביאליק היה אבל קולקטיבי ודימויו היה של משורר לאומי. ביטוי לכך היה בשבועון ההסתדרות הציונית העולמית, העולם, בעריכתו של משה קליינמן, במאמר מרכזי: "אם נאמר 'יתומים היינו', כל עם ישראל, לא יהיה בזה אף שמץ של הפרזה. נתייממה האומה העברית מנושא-דאגתה הכי גדול, ממנהיגה הרוחני הכי עליון, מקברניט ספינתה המטורפה הכי מסור ונאמן [...] היש מילים של תנחומים ברגע זה, כשמתנו הגדול מוטל לפנינו?" (קליינמן,

הילדים, הפנאי, הספרות והאומנות. קריטריון נוסף שהנחה את בחירת מושאי המחקר הוא העובדה ששלושתם היו סופרים ומשוררים פורצי דרך. בשדה המחקר של אישים בתקשורת מתמקדים מאמרים רבים בדמות אחת. מאמר זה שואף להציע דיון תיאורטי, היסטורי ותרבותי בעל אופי השוואתי.

העלעול, הצפייה והעיון בגיליונות התאפשרו הודות לאוסף העיתונות האלקטרוני, 'עיתונות יהודית היסטורית', בחסות הספרייה הלאומית וגנון העיתונות וינר בספרייה המרכזית סוראסקי שבאוניברסיטת תל-אביב. המאמר עוגן במחקר איכותני (שקדי, 2014; Denzin & Lincoln, 2011), במטרה לנתח ולהציג באופן ביקורתי את אסטרטגיית העבודה, את שיטות הסיקור ואת הקו המנחה של העיתונאים שנזכרו לעיל. כדי לתאר ולהסביר את דרכי הסיקור של מקרי המוות של שלושת אנשי הרוח בעיתונות עברית, נשאלו שאלות המחקר הבאות: (1) כיצד סיקרו העיתונאים הארץ, דאר היום ודבר את מותו של חיים נחמן ביאליק? (2) כיצד סיקרו העיתונאים הארץ, דבר, ידיעות אחרונות, מעריב, הצופה והמודיע את פטירתם של ש"י עגנון ונתן אלתרמן?

סיקור מותו של חיים נחמן ביאליק

חיים נחמן ביאליק הלך לעולמו בבית חולים בווינה. הוא נאבק בסרטן הערמונית במשך שנים ונסע לווינה לטיפולים רפואיים. אולם הניתוח שנערך לא הועיל והוא נפטר שם. הידיעה על מותו התפשטה במהירות הן בארץ ישראל והן בתפוצות היהודיות באירופה ובאמריקה. בעיתון הארץ דווח כי ביאליק נפטר בווינה, אוסטריה, בשעה 21:40, כתוצאה מ"שבץ הלב" שתואר גם כ"סתימת עורק הלב", לאחר ניתוח בכליות שעבר יומיים קודם לכן. אף שהניתוח הוגדר בידי רופאיו כמוצלח, החלה אחריו התדרדרות שהסתיימה בפטירתו. בטרם הושט הארון לקבורה בארץ ישראל נקבע טקס לכבודו ליום שני (9 ביולי 1934), בהשתתפות נשיאות הקהילה היהודית בווינה, רבנים, סופרים, משוררים, מכרים ותנועות נוער. הטקס החל בשעה 10:00 בבוקר, כאשר על במה שחורה שהוקמה בבית קברות בווינה הוצבה הגופה בתוך ארון. בשעה 12:00 בצהריים הוכנס הארון לאולם צדדי והותר לנוכחים להתייחד עם הארון ולהיפרד. בשעה 14:00 העבר הארון לתחנת הרכבת והוסע לעיר הנמל טריאסטה, איטליה, שם שמר משמר כבוד על הארון עד הפלגתו לארץ ישראל. ארונו של ביאליק הועלה על אונייה בשם "איטליה" אשר יצאה לכיוון לרנקה, קפריסין, בבוקר 12 ביולי. במקביל הפליגה האונייה "טיירה" מנמל חיפה ללרנקה כדי לקבל את הארון. על סיפונה של "טיירה" הייתה משלחת בת שלושים איש, ובה גם דוד בן-גוריון, דוד גרינבוים ודוד רמז. ב-13 ביולי הגיעה המשלחת אל הארון בלרנקה ולמחרת ליוותה את הארון בדרכו לנמל יפו ("אבל ביאליק: פטירתו", 6.7.1934; "מ.מ.", 8.7.1934; שליחנו המיוחד, 16.7.1934).

עם היודוע דבר מותו התכנסה 'ועדת קבורה' בת חמישה אנשים, שכללה נציגים של הנהלת הסוכנות היהודית, הוועד הלאומי, עיריית תל אביב, אגודת הסופרים והאוניברסיטה העברית. בפגישה זו השתתפו דוד בן-גוריון, חיים ויצמן, אליהו ברלין, דוד שמעונוביץ ומנחם

איננו". מתחת, באותיות קטנות יותר, הופיעה ההצטרפות המתבקשת: "בחצות הלילה, עם חתימת הגיליון, הגיעה הבשורה המרה מווינה על פטירתו של חיים נחמן ביאליק לאחר הניתוח שנעשה לו לפני זמן קצר. בשברון ובדומיה עומד העם יתום על יד מתו המוטל לפניו" ("נסתלק פאר ישראל וגאוננו – ביאליק איננו", 5.7.1934). גם דאר היום דאג להבהיר לקוראיו שהידיעה הגיעה בשעה מאוחרת. לאחר מכן הוא פרסם כותרת ענקית של וידוי והתנצלות על כך שהידיעה הגיעה בטלגרף מווינה ממש בעת סגירת הגיליון. "ביאליק איננו! עם חתימת הגיליון הגיעתנו הידיעה הטלגרפית המחרידה מווינה בדבר פטירתו של חיים נחמן ביאליק. מערכת 'דאר היום' עומדת הלומת יגון, לפני האסון הגדול שקרה את כלל האומה, במות בחיר משורריה" ("ביאליק איננו!", 5.7.1934).

מעמדו הרם של ביאליק ומרכזיותו הוכחו בהשוואתו לכנימין זאב הרצל. אמנם, הראיתי (בריוור, 2017, 2018, 2019) כי מנהיגיה הבכירים של התנועה הציונית והאבות המייסדים של מדינת ישראל הושוו להרצל או הוצגו בצילו לעיתים תכופות, ברם הם היו פוליטיקאים, וביאליק היה לפעיל תרבות שנקבר והונצח כגיבור עם שיצירותיו הן נכסי צאן ברזל עד היום. על רקע זה, בשתי כתבות שונות, אך בעלות תוכן דומה לפרקים, הושווה ביאליק להרצל כדי להאדירו: "בווינה עיר הרצל, שלושים שנה אחרי מות הרצל, השיג המוות את ביאליק. בתוך שלושים שנה נלקחו מאיתנו הרצל, אחד העם וביאליק" ("בהלקח ארון הקודש", 6.7.1934; "ימי ביאליק האחרונים: האבל", 6.7.1934). יש להניח כי פרק הזמן שבין המוות באוסטריה להעלאת ארון הקבורה לארץ ישראל אפשר למערכות העיתונים לאסוף חומרים רבים לפרסום. ואכן, לאחר הגעת ארון הקבורה לנמל יפו הכילו העיתונים תמונות, שירים, כתבות, הספדים ונאומים שעסקו בביאליק. הסיקור העיתונאי ביטא ריטואל אבל כבד ותחושות של תדהמה, צער ויגון ביישוב העברי ובתפוצות. נדמה שיותר מכול מוצתה תחושת האובדן הלאומי בכותרת העיתון דבר בצמד מילים שזעקו: "נתייתם ישראל!" לצורך המחשת הפתוס המתאבל ובה בעת המאדיר, מובא להלן ציטוט מכתבתו של הבלשן משה צבי סגל שפרסם בהארץ טקסט רפטיטיבי, רב פעלים, שנשמע כמו תפילה דתית: "האיש היהודי, האזרח, החבר, הידיד, המשורר, הסופר, החושב, הבלשן, הלמדן, המוכיח, המורה, המחנך, העסקן, העורך והמוציא לאור" (סגל, 16.7.1934). גם חבר הסוכנות היהודית יצחק גרינבוים הפליג בשבחו של ביאליק וייחס לו כוחות מאגיים: "כל מה שנגע בו, כאילו רוח חדשה הופכה בו, כאילו נתחדשו פניו" (גרינבוים, 16.7.1934).

הידיעה על מותו של ביאליק הופיעה לראשונה בעמוד השער של עיתון דבר ב-5 ביולי 1934. דבר הקיף את עמוד השער במסגרת שחורה ובחר בכותרת הראשית: "נתייתם ישראל", ובכותרת המשנה: "חיים נחמן ביאליק איננו". יום לאחר מכן, ב-6 ביולי 1934, הקדיש העיתון את עמוד השער כולו לביאליק, שוב במסגרת שחורה, ויצא בכותרת גדולה: "קודם זמנו מת האיש הזה ושירת חייו נפסקה באמצע". בתוך כך פורסמו הנסיבות הרפואיות של מותו, הודעות צער מטעם ההסתדרות הציונית והוועד הלאומי לכנסת ישראל, מידע על ההתייעצויות על קיום סדרי הלוויה, על אסיפות אבל בתל אביב ומחוז לארץ ישראל.

12.7.1934). לא זו בלבד, לאחר מותו של ביאליק סגנון הכתיבה של מאמר המערכת של הארץ וכתבה מאת הסופר ואיש הציבור, יוסף מיוחס, היה אמוציונלי ודרמטי, על גבול האובדני: "אייכה רוששנו ביום העברי? אייכה נפלה עטרת ראשנו? מי ומתי יבוא תמורתו?" ("אייכה דלינו פתאום", 16.7.1934), וכן "אוי לנו! אבוי לנו! מקרב לב עמוק מתפרצת מאליה זעקה מרה ואנחה כבדה. אוי! מה עשית לנו? מוטב שלא נבראת משנבראת" (מיוחס, 17.7.1934)! למעשה, הנרטיב הכללי שעיצבו והציגו העיתונים העבריים לאחר מותו של חיים נחמן ביאליק היה מאדיר ומהלל. מאמר מערכת בדבר, לדוגמה, לא חסך בסופרלטיבים ובמוטיבים ספרותיים שעטרו את זכרו של ביאליק יום לאחר פטירתו: "לשירת ישראל נאלם כינור הפלאים אשר ידע להעלות צלילים של הגות-נפש, עוז-יצר, רוך-רגש ושיא צהלה. לשפת העברים אבד שר אוצרה ושליתה" ("עם סלוקו", 5.7.1934). אחד הביטויים לפנים הייחודיים שאפיינו את סיקור מותו של ביאליק היה שהוא עלה לראש סדר היום התקשורתי ביישוב העברי בארץ ישראל בשני רגעי שיא. בפעם הראשונה הידיעה נפרסה בכותרות העיתונים ובעמודים הראשיים של הארץ, דאר היום ודבר עם היוודע דבר פטירתו בווינה. בפעם השנייה כוסו דפי העיתונים באינפורמציה על רקע השטת ארונו והעלאתו לקבורה בארץ ישראל. אפשר להבחין בייחוד של מקרה מותו של ביאליק ולהתייחס לסיקור כאירוע מדיה כפול שהתפרץ אל סדר היום התקשורתי והציבורי, עמד בראשו ודעך פעמיים בחודש יולי 1934. בשתי הנסיקות של כיסוי מותו של ביאליק הוקדשו לו שערי העיתונים, סיקור מותו גלש אל מוספי התרבות, הפנאי והילדים ודווח בו באריכות באופן יחסי על המהלכים של טקסי הלוויה. העדכונים השוטפים על התקדמותו של ארון הקבורה מאירופה לישראל הסתמכו על פרקטיקה עיתונאית מודרנית הקרויה Build-up, שמטרתה לרתק, ליצור דריכות ולמתוח את קהל הקוראים על ידי הצגת סיפור בהמשכים. מבחינה טכנית העיתונים דיווחו על מותו של ביאליק באינטנסיביות מיד לאחר פטירתו, בתאריכים 4, 5, 6 ו-7 ביולי 1934, ובזמן שהארון הושט מאוסטריה, עגן בנמל יפו והוטמן בתל-אביב בתאריכים 15-18 ביולי.

על חשיבותו הרבה של ביאליק במרחב הציבורי ביישוב העברי שבארץ ישראל אפשר ללמוד מן האופן שבו שלושת העיתונים פרסמו לראשונה את דבר המוות. שלושת העיתונים ראו לנכון להתנצל על היקף סיקור מצומצם ואף להצטרף בעובדה שהידיעה הגיעה מאוחר כלילה, אחרי סגירת הגיליונות. על רקע זה נדפסה כותרת העל בדבר, "נתייתם ישראל: חיים נחמן ביאליק איננו", במסגרת שחורה. מתחת לה נכתב בקטן: "הידיעה נתקבלה אמש בחצות מווינה". כלומר מערכת דבר ביקשה לתרץ את ההתייחסות הפרטנית הזאת בשעה המאוחרת שבה הגיעה הידיעה. ברם אין להמעטי בחשיבותה של הגעת הידיעה לחברי מערכת העיתון בשעה מאוחרת. באותן שנים הכנת עיתון לדפוס הייתה כרוכה בעמל רב ומורכב של סידורי עריכה והדפסה. זאת ועוד, בשנת 1934 קשה מאוד היה לשנות סידורי פריסה בשעות ובדקות שלפני הוצאת הגיליונות לאור. באופן דומה גם התנצל הארץ לפני קוראיו על האיחור בפרסום הידיעה. כותרת השער נתחמה במסגרת שחורה לאות אבל וזעקה "נסתלק פאר ישראל וגאוננו – ביאליק

תמונה 1: עמוד השער של דבר היום יום לאחר מותו של ביאליק, 6.7.1934 (מתוך האתר "עיתונות יהודית היסטורית")

ביולי 1934. עמוד השער הוקדש להכנות להלוויה, למברקי האבל שהמשיכו להגיע למערכת העיתון ולדברים שבחו של המנוח. כמו כן פורסם דיווח מווינה שתיאר את ימיו האחרונים של ביאליק ואת התאבלותה של קהילת יהודי פולין. ברומה לאירוע המדיה הראשון, אירוע המדיה השני כלל יומיים רצופים שבהם עמודי השער הן של דבר והן של דאר היום הוקדשו לביאליק, הוקפו במסגרת אבל שחורה ותמונתו הוצבה במרכז העיתון. לצורך ההמחשה, ב-16 ביולי הוקדשו בדבר חמישה מתוך שמונה עמודי העיתון לאבל על לכתו של המשורר ובעמוד השער התנוססה הכותרת "היום יובל לקבורות פאר ישראל". העיתון תיאר את סדרי הלוויה. בעמוד הראשון פורסו סדרי הלוויה בתל אביב, שכללו השתתפות של בתי ספר, של מגן דוד אדום, של חברת ההיסעים "אגד" ועוד. כמו כן פורסו זמני האזכרות בחדרה, בכפר סבא, בנס ציונה, ברמת גן, בראשון לציון וברעננה. מתחת לתמונתו של ביאליק הודפס שיר מאת שלמה בן יהודה אבן גבירול בשם "קינה" ובטור השמאלי של העיתון תיאר כתב דבר בווינה את טקס ההלוויה המרשים לו זכה ביאליק.

הגם שטקס ההלוויה כלל מספר עצום של משתתפים, יש להניח שרוב תושבי תל אביב לא הפסיקו את שגרת חייהם עם היוודע דבר

את האמפטיה לביאליק המחשישה ידיעה קצרה על מה עשה ביאליק בימומו האחרון, וכך נכתב: "בימומו האחרון בתל אביב בא ביאליק להשתדל בעירייה לטובת: (א) רופא-סופר עברי מפורסם שהעירייה תיתן לו עבודה במקצועו (וב) לטובת יהודי פשוט שביקש רישיון למסור גלידה" ("במה עסק ביאליק בימומו", 6.7.1934).

מאתגר במיוחד היה אופן ההצגה של מותו של ביאליק ב"מוסף לילדים" של דבר. מדובר בהיבט היסטורי-תקשורתי יוצא דופן ומכונן, בוודאי באותן שנים, כיצד הציג עיתון לילדים רכים ולבני נוער מוות של ידוען. בדרך כלל נדפס מוסף זה בימי שישי. ברם, לאחר פטירתו של ביאליק שונה באופן חד-פעמי יום הופעת המוסף שהוקדש כולו למשורר המנוח, ויצא לאור יום לפני הלוויה המתוכננת. דבר הציג את מותו של ביאליק בנימה אופטימית ותיאר אותו כמשורר יהודי, טוב לב ואוהב אדם. בעמוד השער של מוסף הילדים נדפסה איגרת ברכה שכתב ביאליק ביום הולדתו השישים בתגובה לברכות מזל טוב ששלחו אליו ילדים. כמו כן נדפסו במוסף הילדים שירים שכתב ביאליק לילדים, כתבה שתיארה את מפגשיו עם תלמידי בית ספר סמוך לביתו וכתבה נוספת שפירטה את קורות חייו בקצרה. בעמוד השני של מוסף הילדים של דבר הסביר יעקב פיכמן לילדים את תרומתו של ביאליק לספרות העברית, את אופיו ואת נסיבות לכתו המעציבות:

ילדים יקרים, מצווה לספר בשבחם של צדיקים, ואפילו בימי אבל אלה, בעוד העיניים האדומות מדמעות והלב נאלם כאבן מרוב כאב, נספר מקצת מחייו של המשורר הגדול אשר זה עתה הלך מאיתנו. אהה! לא פילל איש כי ביאליק, האיש אשר באורו חיינו, יילקח מעלינו כל כך מהר – הוא שהיה מקור השמחה, התקווה והנחמה לכולנו [...] אפילו אתם, ילדי ישראל, שעודכם קטנים, אי אפשר שלא תדעו מי היה ביאליק ומה גדול האסון אשר בא על כולנו כמותו עלינו. רבים מכם, ובייחוד יושבי תל אביב, ודאי שזכו לראות אותו ואפילו לשמוע את דברו. זה זה היה האיש, שאימא הייתה מצביעה עליו כעברו ברחוב או בעלתו לאוטובוס והייתה אומרת לכם בלחש: הו, הו! הנה ביאליק! והיא משדלת אתכם בדברים, שתהיו ילדים טובים, פן יראה ביאליק, חס ושלום, שילדי ישראל אינם מתנהגים יפה, וזה לא יתכן [...] ואם הרימותם את קולכם או הרגזתם את הקטנים מכם, ודאי שאימא הייתה מוכיחה אתכם לאמור: ילדים, הגם בפני ביאליק לא תתביישו? (פיכמן, 15.7.1934)

בדאר היום נדפסה הידיעה על מותו של ביאליק בראש עמוד השער במסגרת שחורה עם הכיתוב: "ביאליק איננו". כזכור, דאר היום בחר ליידע את קוראיו שהשורה הגיעה בטלגרף מווינה בזמן סגירת הגיליון ועל כן לא התעמק במוט ביאליק באותו גיליון. למחרת, 6.7.1934, דיווח העיתון בהרחבה על מותו של ביאליק בשניים מתוך ארבעת עמודי החדשות. עמוד השער נתחם במסגרת אבל שחורה ובמרכזו צויר דיוקנו של ביאליק (תמונה 1). העיתון סיפק מידע על אופני כיסוי מותו של ביאליק בעיתונים שראו אור מחוץ לארץ ישראל: "על העיתונים היהודים מופיעים במסגרות אבל שחורות. העיתונים האנגלים מקדישים מקום רחב לידיעות על מות ביאליק, שהם מציינים שאבידה כבדה שאין לה תמורה" ("ימי ביאליק האחרונים: האבל", 6.7.1934).

אירוע המדיה השני, סיקור קבורתו של ביאליק בתל אביב, הוקף שוב במסגרת שחורה דמוית מודעת אבל בגיליון דאר היום מ-16

מותו, כפי שתיאר דאר היום. יכול להיות שחלק קטן מאנשי היישוב כלל לא ידע על כך ולא ייחס לכך חשיבות או שינה את סדר יומו. ברם, בשפתו הציורית ובסגנונו המוחצן והאקסטרווגנטי, ביטא דאר היום בעריכת איתמר בן אב"י את תחושת האבל שהשתלטה על רחובות תל-אביב:

היריעה על מותו של משורר האומה הדהימה את בני ת"א. ברחובות נראו קבוצות קבוצות של אנשים שהחזיקו עתון בידיהם ושוחחו בכאב על האבידה הגדולה. העירייה, ועד הקהילה, בתי הספר, הבנקים ויתר המוסדות הציבוריים סגרו את משרדיהם לאות אבל והניפו דגלים עטופי שחור. בזמן קצר השחירו לוחות המודעות שברחבי העיר ממודעות האבל [...] קשה לתאר את האבל הכבד שעטף את כל תושבי העיר למשמע הידיעה המדהימה והמוזעזעת. הוכרז על אבל כללי ועל סגירת בתי המסחר, הקפה והשעשועים משעה שמונה בערב. התושבים נקראו להשתתף בשתי אסיפות אבל [...] בבתי הספר הפסיקו את הלימודים וסיפרו לתלמידים על גודל האבידה במוותו של ביאליק.

במקביל הציג העיתון גם את העיר ירושלים כאבלה וכוכייה: "קשה לתאר את הרושם הנורא שעשתה הידיעה על מותו של ביאליק. ירושלים העברית הקיצה אתמול מתוך אבלות ואנשים התהלכו כהלומי רעם. הידיעה פגעה באופן מוזעזע בציבור הסופרים שהיו במחיצתו של ביאליק. כמה סופרים התעלפו בקבלם את הידיעה. בשעות הערב הלכה העיר ולבשה קדרות יתר. כל בתי השעשועים והראינוע נסגרו ורגש כבד השתרר בעיר" ("אבל כבד לעם ישראל", 6.7.1934).

לאחר מותו של ביאליק נשמעו עמדות שחשפו מתחים בין חילונים לחרדים. עובדה זו היטיבה להדגיש את מעמדו החברתי-תרבותי החשוב והכולט של ביאליק לאחר מותו. הארץ דיווח על התנגדות תושבים חרדים לקריאת רחוב על שם ביאליק מחשש לחילול קודש: "כמה מחברי אגודת ישראל לא השלימו עם העובדה שעל הרחובות יתנוססו שמות משוררים לאומיים, היות והשמות פוגעים ברגשותיהם הדתיות" ("רבי יהודה הלוי וח.ג.", 12.7.1934). למרות המתח שנחשף, סיקור מותו של ביאליק התאפיין בסגנון כתיבה ספרותי ופואטי ובנרטיב כללי מאדיר ומשבח מצד הפוליטיקאים שהספידו אותו. כך, למשל, הובא נאומו של המזכיר הכללי של הסתדרות העובדים, דוד רמז, באסיפת האבל בתל אביב: "בירו הופקדו המפתחות להיכלי הרוח של האומה! גם גדולים בישראל, חכמים, סופרים ומנהיגים ציבוריים – מרחוק יביטו אל ביאליק: אליו לא יגיעו" ("בן איש יהודי מפרבר", 7.7.1934). חיים ויצמן שלח מברק אבל מלונדון: "גדול הצער והיגון. משכן המסורת הישראלית, ארון הקודש נלקח מאיתנו נתייתם כלל ישראל ונתייתמה תנועת התחייה ממשוררה הנצחי. מי ימירנו" ("ד"ה", 9.7.1934). בדבר פורסם הספר מאת פעיל ויושב ראש ההנהלה הציונית בלונדון, זליג ברודצקי: "ביאליק יישאר לעולם בתולדות העם כסמל המצפון הנבואי בישראל" ("ארונו של ביאליק יצא", 8.7.1934).

סגנון ספרותי-פואטי השתלט על הכתיבה בעיתונים בחודש שלאחר מותו של ביאליק. המספידים היו, רובם, אנשי שירה, ספר וחינוך. ולא זו בלבד, נראה שהמנוח לא עורר בקרב מספידיו תחושות אנטגוניסטיות – לפחות לא מיד לאחר פטירתו. פעילי התרבות שהספידו את ביאליק שימשו מרכיב משמעותי בריטואל האבל וחלקם

אף סיפקו נקודת מבט אותנטית שהתבססה על היכרות אישית עם המנוח. יתר על כן, המשוררים והסופרים הבינו ותיארו את נפשו ואת סגולותיו הייחודיות של המת ואפשרו לעיתונים לגוון ולשרג את השיח העיתונאי באמצעות שפה ציורית ודרמטית מנקודת מבט הומנית ומיתולוגית. הפנייה לאנשי התרבות סיפקה השקפה על קשרי הגומלין התוך-קהילתיים של עולם השירה והספרות. לשם הדגמת נרטיב אומנותי ולידי זה, לאחר מותו של ביאליק, תיאר הסופר שלום עליכם את הרעות העמוקה שחש כלפי ביאליק בתיאור זיכרון מפגישה משותפת בהולנד: "בהאג לא שהיתי עת רבה, ואולם בכל העת שהייתי שם, לא נפרדתי מביאליק וידי לא זזה מתוך ידו. שעות רבות טיילנו, שוחחנו ודיברנו זה עם זה ולא שבעה נפשנו" (עליכם, 16.7.1934). דאר היום ציטט את יהודה מימון, ראש תנועת המזרחי בארץ ישראל ועורך עיתון התור, שחשף מכתב מאת הסופר שמריהו לויין לכבוד ביאליק ביום הולדתו החמישים של ביאליק. בכתבה זו תיאר לויין את ביאליק כך: "התהלך בתוכנו אדם דגול וצנוע. הוא ידע את ערך המילה והתייחס אליה בכבוד ובזהירות קיצונית. הוא היה סופר ושוקל כל ניב וניב שהיה מוציא מפיו" (מימון, 7.7.1934).

מקור שביטא פרקטיקה של הכללת מקורות חוץ-עיתונאיים ויוצאי דופן בשיח התקשורתי היה רופאו של ביאליק, ד"ר רוטבלום, שהעניק ריאיון לדבר ב-18.7.1934. רוטבלום נידב פיסות מידע על ההחלטה לנתח את ביאליק, התחלואות שתקפו את גופו, מצב רוחו והרגלי אכילתו בשבועות האחרונים. כפי שהדגימו רוני ערמון, אילת ברעם-צברי ועל בראל-בן דוד (2017) התיאור הבא המחיש את השילוב בין פרקטיקה עיתונאית צהובה ופיקנטית להתנסחות רפואית שקולה: "נמצאו בשלפוחית השתן כ-50 אבן. אחדות מהן בגודל של דובדבן. השלפוחית מודלקת והערמון (פרוסטטטה) מוגדלת. מהעובדה כי לא עברה עוד שנה למן הניתוח האחרון ושוב התגבשו אבנים חדשות, יש להסיק, כי לגוף יש נטייה ליצירת אבנים. בדרך שחיקה ושיטיפה יש להרחיקן לפחות 3 פעמים בשנה, ודבר זה כרוך בסכנה של אינפקציה או פגיעה בערמון" ("ד"ר רוטבלום על", 18.7.1934).

פרקטיקה עיתונאית חריגה נוספת שהבליטה את מעמדו של ביאליק, הייתה האלהה. לפי שיטת סיקור זו, עיתונים דימהו לישות אלוהית לאחר מותו. משלושת אנשי הרוח שסיקרו מותם נבחן כאן, ביאליק היה היחיד שהושווה על ידי עיתונאים ומרואיינים לאליל כאשר הוספד בעיתונות. בדאר היום נכתב: "תחרד היד להעלות את הרברים על הגיליון, לא ישרים הלב עם בשורת האסון אשר מצא את האומה דווייה ומיאשת. חלום בלהות אפפנו באישון לילה. יתאכזר אלינו הגורל שיקח מאיתנו את שר הרוח של האומה. היחיד באומה שעוד כל לב זע לקראתו – האמנם שכלנו ארון האלוהים?" ("בהלקח ארון הקודש", 6.7.1934). אם לא די בהשוואת ביאליק לישות נשגבת ואלוהית, המנהיג הציוני והסופר שמריהו לויין תיאר את ביאליק בדאר היום ובדבר כפרי יצירה אלוהית וסיפר על קשר, לכאורה, בין ביאליק לאלוהים: "בשעה שבואר עולם הוציא מאוצר הנשמות שלו את נשמתו של ביאליק, נתן לו נשיקות שתיים, ודורות אחר דורות נקשים את הד קולן [...] הכורא מרוצה היה מיצירתו המהוקצעה והיפה ומתוך חדות היצירה נשק את נשמה זו. את הד הנשיקה הזו

במוספי סוף השבוע הקדישו שלושת העיתונים שלושה עד חמישה עמודים לעגנון במוספי הספרות והפנאי. אם לא די בכך, פרסמו הארץ, על המשמר והצופה כמות כמעט זהה של סיקור לרגל פטירתו של עגנון לאורך החודש שלאחר המוות.

מותו של עגנון חשף מתח חילוני-דתי בחברה ובפוליטיקה הישראלית. בהקשר זה, התרחשות אישית ומינורית לכאורה, אך בה בעת טעונה וסימבולית, מטקס הלווייתו של עגנון, שעליה דווח, המחישה קרע בין הציבור החילוני לפלג הדתי-חרדי בישראל. עיתוני הארץ, דבר, ידיעות אחרונות, מעריב, על המשמר והצופה דיווחו על תקרית חריגה שהתרחשה בלווייתו של עגנון אשר הבליטה, בין היתר, את חילוקי הדעות השורשיים והעקרוניים בין מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) הסוציאליסטית לאגודת ישראל החרדית עקב סירובו של ראש הממשלה הראשון, דוד בן-גוריון, לחבוש כיפה במעמד טקס הקבורה של עגנון. זו הגרסה שהוצגה בדבר: "בן-גוריון בא ללוויה חפויה-ראש והרב פרוש ניגש אליו והציע כיפה, כנראה בהיותו סבור כי המנהיג שכח להביא עמו. בן-גוריון דחה בתקיפות את ההצעה: 'יש עמי כובע, אך לא אחבוש אותו'. אמר לו הרב פרוש כי עגנון היה דתי ואין ספק שהיה רוצה שמלוויו יחבשו כובע לראשם, ובן-גוריון השיב: 'אצל עגנון ביקרתי לפני זמן קצר והוא לא אמר לי דבר כאשר ראה אותי גלוי ראש'. גאל אלון מנע את הסלמת הוויכוח ובן-גוריון לבסוף חבש כובע-צמר אך מקורביו הסבירו שעשה זאת משום הקור" (ברש, 19.2.1970).

ידיעות אחרונות העצים את השיח בסוגיית סירובו של בן-גוריון לחבוש כיפה במהלך הלווייתו של עגנון באמצעות פרסום מכתבים למערכת מטעם קוראי העיתון. אסטרטגיה זו אפשרה לעיתון להציג את עצמו כמרחב ציבורי פלורליסטי ורב-משתתפים המאפשר לקהל הקוראים חוויה השתתפותית בדמות דיון על סוגיות חברתיות ופוליטיות בפומבי. שיטת סיקור זו אפשרה לו למתוח ביקורת על ראש הממשלה לשעבר דרך צד שלישי, חוץ-עיתונאי, שהביע דעה כנה וחפה מאינטרסים לכאורה. מתוך חמישה מכתבים למערכת שפורסמו, ארבעה גינו את בן-גוריון ואחד שיבח אותו. אחד הכותבים כינה את התנהגותו של בן-גוריון "מצערת, מזלזלת, שפלה ופוגענית". אחרים הוסיפו: "לא די שסירב לשים כסות ראש, אלא אף מצא לנכון להתווכח ולהביע את דעותיו במעמד עצוב זה", ו"בן-גוריון הגיע לשיאים חדשים של שפל. אייכה ירדת בן-גוריון?" מנגד שיבח זאב בר מחולון את בן-גוריון: "יישר כוחו של בן-גוריון שסירב לחבוש כיפה בהלווייתו של עגנון. הזקן הנפלא יודע כי אפשר להיות מלא וגדוש אהבה יהודית ואהבת מולדת מבלי לשלם מס שפתיים לכוהני הדת" (מכתבים למערכת, 20.2.1970).

הצופה מתח ביקורת על אופיו המוחצן של טקס הלוויה הממלכתי ואף תיאר את ימי חייו החילוניים של עגנון כ"תקופה קצרה בה התהלך בחבורה ציונית ריקנית בעיירתו ועם אפיקורסים מרוסיה ומיפו" (ברור, 20.2.1970). העיתון הליץ על כך שסגנון טקס הקבורה לא תאם את אופיו העניו ואת דתיותו של עגנון ושקהלים דתיים וחרדיים הודרו ממעמד מסעו האחרון בגלל עסקנים ופוליטיקאים שהוצבו בקדמת הבמה:

אנחנו שומעים מכל שורה ושורה" (מימון, 7.7.1934; "שמריהו לרין על ביאליק", 8.7.1934).

סיקור מותו של ש"י עגנון

ב-7 ביולי 1969 לקה עגנון בשבץ מוחי והוא נותר משותק ופגוע ביכולת הדיבור שלו. הוא הובהל למרכז הרפואי הרצפלד שבגדרה, שם הייתה מאושפזת גם אשתו, אסתר (מרכס) עגנון. שבעה חודשים לאחר מכן, ביום שלישי, בתאריך 17 בפברואר 1970 הוא הלך לעולמו בגיל 82. עגנון הובא למנוחות בהלוויה ממלכתית ונקבר בבית העלמין שבהר הזיתים בירושלים (לימור, 18.2.1970). סיקור מותו התאפיין בסגנון מאדיר ומעצים. תולדות חייו הובאו בעיתונים בהרחבה ונדפסו צילומי ארכיון רבים. העיתון דבר פרסם מודעות אבל בין השאר מטעם ממשלת ישראל, ההסתדרות הציונית העולמית, הוועד המרכזי של אגודת הסופרים, עיריית ירושלים, האוניברסיטה העברית, מכון ויצמן למדע, התנועה למען ארץ ישראל השלמה והוצאת שוקן (לאור, 1998). בהארץ, שבו פורסמו חלקים מסיפוריו של עגנון במשך למעלה משלושים שנה, נכתב: "עם מותו של עגנון נסתלק אחד מבנייה הגדולים של ישראל החדשה. בכתבתו שינה את נופה הנפשי של חברתנו וארצנו, לא פחות משבוני הערים והכפרים, עובדי אדמה וחרושת שינו את נופה הפיזי" ("מת גדול סופרי ישראל", 18.2.1970). גם בעיתון דבר, ששימש ככמה אומנותית לעגנון במשך כעשור, נכתב עליו: "מעייני היצירה נסתם. אבל היצירה תחייה מכוח עוצמתה, והיא תמשיך להשפיע על דורות של יוצרים חדשים, ועל קוראים בעלי רגישות והבנה, במקור ובתרגום. מספרים ברמת עגנון מתים רק מוות פיזי; רוחם מוסיפה לחיות ולהאציל מכוחה" ("ש"י עגנון איננו", 18.2.1970). ידיעות אחרונות הילל את המנוח: "עגנון הכניס את הספרות העברית לתוך טרקלין העולם. עם קבלת פרס נובל, ישראל זכתה להכרה בינלאומית. עגנון זכה להיות השוליה המחונן שעל ידו הוכתרה בניצחון האוטואמנציפציה הרשמית של הספרות הישראלית" (ברש, 19.2.1970).

מעניין ומסקרן להבחין בדמיון הרב שבא לידי ביטוי באופני הסיקור הכמעט זהים בדבר, בידיעות אחרונות ובמעריב בחודש שלאחר מותו של עגנון. הדמיון בסיקור בא לידי ביטוי בסדר הצגת הכתבות, בכמות הידיעות ובאסטרטגיות הכיסוי. בהסתכלות היסטורית על פברואר 1970, מדיום העיתונות המודפסת היה מרכזי ודומיננטי בשוק התקשורת הישראלי והמאבק בין העיתונים היה יצרי ואינטנסיבי וניטש על רקע חברתי, כלכלי ופוליטי. הדמיון בסיקור העיד בראש ובראשונה על דפוסי חשיבה דומים ולעיתים אף זהים, והצביע על דפוסים של פרקטיקות עריכה שגורות וקבועות בסיקור אירועים מסוימים, כגון מות אישים. עם זאת אפשר שהכתבים, העורכים והמוציאים לאור של היומנים המובילים הכירו זה את זה היטב, כחנו את הטקסטים שפורסמו בעיתונים המתחרים ופעלו בהתרסה אחד כלפי השני. דבר, ידיעות אחרונות ומעריב הקדישו לעגנון ארבע כתבות ושתי תמונות בכל אחד מן הגיליונות שראו אור ב-18 וב-19 בפברואר 1970. גם מבחינת פריסה ועימוד שלושת העיתונים בישרו על מותו בעמוד השער, אך לא הקדישו את עמוד השער כולו לפטירתו. זאת ועוד,

מקדיש כל תשומת-לב: חזרתו למקור מחצבתו ועשייתו ליהודי שומר תורה ומצוות המקפיד על קלה כחמורה [...] מתקבל הרושם כי המספדים הרשמיים כאילו מתביישים באדיקותו של עגנון. אין עובדה זו נעימה לחיכם החילוני כאותם המתבוללים למיניהם שהתביישו תמיד במוצאם היהודי. אם מדברים על עגנון, מן הראוי לזכור גם בהשקפת עולמו ובאורח חייו. לא בהשקפה בה בחל ואותה דחה אחרי שהתבגר. אלא, בזה שאימץ לעצמו בעשרות שנותיו האחרונות. אחרת, זה משום סילוף דמותו וסילוף העובדות ("מסביב לעניינים: ש"י עגנון", 19.2.1970).

בחודש שלאחר מותו של עגנון הובלטה זיקתו לדת היהודית גם בעיתונים שפנו לקהלים חילוניים. בעיתון **מעריב**, לדוגמה, סיפר ותיאר דוד לאזר, בנימה מעריצה, כיצד עגנון שמר כשרות עת שהה בארמון המלך בשוודיה לרגל קבלת פרס נובל לספרות: "נפרש לפניו השטיח האדום וכבוד מלכים ניתן לו בבירת הצפון הרחוק. הוא הוזמן לסעוד על שולחן המלך, אך בגאווה סיפר לנו כי לא נגע במאכלים שהוגשו לו, גם אם הוכן לו תפריט על טהרת כשרות רבנות סטוקהולם. 'הסכום' היה מכסף, אמר לנו הסופר, 'זמי יודע באיזה שומן נגעו פעם הסכינים והמזלגות?' (לאזר, 20.2.1970).

העובדה שעגנון פעל כסופר הוסיפה פן אומנותי ופואטי לריטואל האבל. עגנון הוספד בידי אומנים, משוררים וסופרים, והסיקור העיתונאי עוטר במחרוזות מילים מרגשות וציוריות. ההספדים העוצמתיים, ובה בעת הרגישים, חיזקו את הזיקה ואת האחוה הקהילתית של עולם הרוח, האומנות והתרבות הישראלי. חרף נקודת המבט ההרמונית הזאת, לאחר מותו של עגנון באו לידי ביטוי גם חיכוכים בקרב חברי קהילת הספרות הישראלית. במישור המחמאי הדגישו מאמרי הספד את יצירתיותו ואת חדשנותו הספרותית שתרמו, בעקיפין, להצבת הספרות העברית בקדמת הבמה העולמית. בעיתון **מעריב**, למשל, הבלית משה דוד את הרבדים הסמויים והגלויים בכתיבתו של עגנון תוך כדי שימוש במטאפורה: "עגנון הבקיע אל מעבר לתחום המושב וחבק עולם אנושי שאין קץ לגווניו, למשמעויותיו, לחוויותיו ולאפשרויותיו. מבחינה של עושר המוטיבים, רואים שכל גל של עגנון המתנפץ אל החוף מותיר אחריו שלל מפתיע ומרהיב של צדפים וקונכיות. והקונכיה של עגנון, כשאתה מקרב את אוזניך, אתה שומע המונית-המונים של עולמות חובקים לעולמות בנויים ורבודים אלו באלו" (דוד, 18.2.1970).

עם זאת, בחודש שלאחר המוות באו לידי ביטוי מתחים בתוך קהילת הספרות בישראל. עורך מוסף הספרות של **מעריב**, למשל, דוד לאזר, סנט במבקריו ספרות ישראלים שמתחו על יצירותיו של עגנון ביקורת וטען שהם חטאו בפרשנויות רדודות וצרות אופקים:

לפרופסורים ולמבקרים הספרותיים שמקצועם בכך, כותבים, ברגעים אלו של יגון וכאב על אובדן האחד שאין שני לו בספרות העברית, 'הערכות' מלומדות על יצירתו, מקומו בספרות העברית והעולמית והנסתר והגלוי בכתביו. ספרים שלמים כתבו עליו ויותר משהבהירו את הרבדים, יצרו לא פעם ערפל כבד סביב הסופר הגדול. יותר משקירבו את הקוראים ליצירה הרחיקו אותם ב'פילפול' מדעי, כביכול, בסברות-סרק על פשר הסימבוליקה והאליגוריות והרזים שבסיפוריו (לאזר, 20.2.1970).

דיעות אחרונות פרסם קטעים אישיים מריאיון שנערך עם עגנון בביתו בירושלים. בריאיון זה הביע עגנון את מורת רוחו מיריבויות

הלוויה הממלכתית שהוכנה לעגנון נגדה כלי-כך את רוחו עד שכל המשתתפים בה נדהמו מהטקסים ומהנאוים הארוכים ומזרי הפרחים שהונחו על הארון. המוזמנים שנשאו עליהם תגים היו דווקא רחוקים מאותם טיפוסים עממיים שעגנון תיאר בספריו ואהב להיות במחיצתם. יהודים מהשכונות החרדיות שבאו ללווייתו ואף הכירוהו אישית, לא יכלו להצטרף ללוויה משום שלא היו "בין המוזמנים" ("ש"י עגנון ז"ל הובא", 19.2.1970).

במהלך החודש שלאחר מותו של עגנון, הדגיש **הצופה** את זיקתו של עגנון לדת ולמסורת היהודית. מאמר המערכת בעיתון ביום שלאחר מותו של עגנון שיבחה את זיקתו לדת ואת דבקותו בה. המאמר הציג תיאוריה לקשר שבין השתייכותו של עגנון לדת היהודית להצלחתו כסופר בארץ ישראל ובעולם: "עגנון היה תלמיד חכם בבקיאיות ובכינתו בתורה ובתלמוד, בספרים תורניים ובחיבורים יראיים. הוא דקדק במצווה קלה כבחמורה ומושרש כולו במסורת אבות. דבקותו השלמה ביהודים וביהדות הפעילה את כישורנותו האדירים כסופר-אמן מענקי הספרות העולמית" ("על המצפה: ש"י עגנון", 18.2.1970). כמו כן נעשו פניות אל אישים מעולם הדת, כגון רבנים ידועים, כדי להלל את עגנון ולהבליט את זיקתו הדתית. **הצופה**, למשל, ביקש מן הרב הראשי לישראל לשעבר, יצחק ניסים, להספיד את עגנון בטור דעה ובריאיין, ובתוך כך למסגר את הסופר כאישיות בעלת סגולות דתיות-רוחניות: "בדור הסופרים, עגנון התבקש לישיבה של מעלה. ערכי היהדות היו גלומים בו והוא גילם ביצירתו. לא היה כמותו בסופרים שמעייניו בתורת ישראל ועיקר יניקתו ממנה. קידש את ה' בחייו, ביצירתו, באורחותיו, בצניעותו ובפשטותו" (שם). בכתבה נוספת התמקד ניסים, מטבע השקפת עולמו, בזיקתו של עגנון לדת והציגו כצדיק: "תכונותיו של עגנון מעמידות אותו בשורת הצדיקים. הוא היה אמן על ערכי התורה ולא זו מארבע אמות של הלכה. הוא נתן ביצירתו גם למי שאינו מבין בערכי היהדות אפשרות להסתגל אל קניינה" ("ש"י עגנון ז"ל הובא", 19.2.1970). המודיע דיווח על יחסים קרובים בין עגנון לגדולי הדת והרבנות הישראלים והציגו כסופר שנחשב לעילוי על ידי רבנים בכירים בהנהגה החרדית: "את בקיאותו העצומה של עגנון בספרות חז"ל ידעו והעריכו הרא"י קוק והרי"א הרצוג ז"ל. ידידיו היו ואף כיבדוהו בביקור בביתו. הרא"י קוק הושיבו פעם על ידו במסיבת רבנים. ראו ותמהו המסובים כי נראה יושב עם משכילי הדור בהערך חתימת זקן" (ברור, 20.2.1970). העיתון **המודיע** השתמש בזכרו של עגנון כדי למתוח ביקורת, בשימוש ברטוריקה סרקסטית ותוקפנית, על דרכי הסיקור של עיתונים ישראלים מתחרים. לטענתו חטאו ימונים ישראלים שראו אור באותם ימים בצביעות של "לא לדבר סרה על המת", פרסמו פיסות אינפורמציה "צבעוניות", תפלות וחסרות משמעות, התעלמו מסלידתו של עגנון מאורח החיים החילוני והצניעו את מניעי חזרתו בתשובה. בניגוד ליומונים האלה, עסק **המודיע** בבחירתו של עגנון לחזור בתשובה, הדגיש את דבקותו במסורת ודיווח על חרטתו על החיים החילוניים שחי בצעירותו. בנושא זה נכתב:

כמנהגם של המדברים אחרי ארונו של אדם מפורסם, כל פרט, אישי ביותר, כל שיחה קלה של רבי ש"י עגנון, נחשבת כחומר הראוי לפרסום בידי רבים. אבל, על מאורע מרכזי ויסודי בחייו הארוכים של הסופר המפורסם אין איש

עגנון ז"ל למנוחות – בטכס ממלכתי

ייקבר בהר הזיתים – לפי בקשתו ליד קברו של „מלמד של בית רבן“ א סדרי הלווייה נקבעו על-ידי ועדה ממשלתית

ש"י עגנון, מנמנם בכסא המגלים שלו, בבית החולים גברות: צילום זה צולם שעלום – יום אחד לפני מותו.

תמונה 2: ש"י עגנון מצולם רכון בכיסא גלגלים בעמוד השער של גיליון מעריב שפורסם יום לאחר מותו, 18.2.1970 (באדיבות ארכיון מעריב; מתוך האתר "עיתונות יהודית היסטורית")

מאחד מסיפוריו הקצרים של עגנון, "לאחר הסעודה", ובכך אפשר לו להמשיך להציע את כתביו הספרותיים לאחר מותו (עגנון, 20.2.1970). באופן יוצא דופן, יום לאחר מותו של עגנון (18.2.1970) פרסם מעריב תמונה מפליאה ומתמיהה למדי בעמוד השער. היה זה צילום מיום לפני פטירתו, ובו עגנון יושב כפוף, שפוף ושמוט על כיסא גלגלים בחדרו בבית החולים הגריאטרי הרצברג שבגדרה (תמונה 2). מפתיע היה לראות שמעריב בחר תמונה לא־מכבדת, שלא לומר משפילה, כדי לייצג את מות הסופר וזכה פרס הנובל בעמוד השער. אפשר להניח שהרציונל לפרסום התצלום היה שאיפתם של עורכי העיתון לדייק בעובדות ולהתיימר לייצג את המציאות כפי שהיא או להוסיף נופך מעציב וטראגי. לחלופין יכול להיות שבין מערכת מעריב דאז לעגנון שרר מתח מסוים שהספרות האקדמית היסטורית טרם חשפה. שאר העיתונים בחרו בתמונות סולידיות של עגנון בעמודי השער ובעמודים הפנימיים והקצו מקום נרחב לקורות חייו, מותו וסדרי לווייתו.

שיטת סיקור נוספת שבה הוצג מותו של עגנון הייתה השוואתו למשוררים וסופרים מההיסטוריה היהודית והעולמית. פרקטיקה זו ננקטה בעיתונים דבר, הארץ, ידיעות אחרונות, על המשמר ומעריב במהלך החודש שלאחר פטירתו. עגנון הושווה בעיקר לסופרים בעלי מעמד בין־לאומי. מעריב הציג את עגנון כסופר טוב יותר מסופרים אירופים ואמריקנים בעלי שם, כגון תומס מאן וארנסט המינגווי, שזכו גם הם בפרס נובל לספרות. הסופר והפובליציסט בנימין גלאי הצדיק את ההשוואות הללו משום הקושי הגלום במלאכת הכתיבה בשפה העברית, שהיא, כידוע, שפה מתחדשת. "פסטרנק, מאן, גלסוורת' והמינגווי. הללו לשונם בדוקה! מלאכתם נעשית כביכול בידיה. דומים ביצירתם כנישאים במזחלות שלג קלות, רתומות לרוסית יפה, צרפתית שוטפת ואנגלית משוכללת. לשונות אשר נכתבות מאליהן.

קולגיאליות: "יש אנשים שאינם יכולים לסבול הצלחה של אחרים והם שואלים: 'איך זה? מדוע זה?' אפילו גיבור מלחמה, אף על פי שהוא מתכוונן להכות את האויב, אם חבר עשה זאת, נכנסת בו קנאה. אני לא אשנה את דעתי לגבי כמה סופרים שיש להם פרסום ואיני מחשיבם, ולהיפך" (בכר, 18.2.1970).

כיסוי מותו של עגנון כלל פנייה לגורמים חוץ־עיתונאיים ויוצאי דופן. ההתייחסויות לדמויות מגוונות סייעה לעיתונים ליצור אירוע מדיה רב־משתתפים ודרמטי. בהקשר לכך, העיתונים פנו הן למתרגמת ספריו לשוודית והן, באופן פרדוקסלי, לעגנון עצמו. ליתר פירוט, שבועיים לאחר מותו של עגנון, רואיינה במעריב אזורית ישראלית־שוודית שתרגמה ספרים של עגנון לשוודית ושיתפה את הקוראים בקשיים שבמלאכת תרגום עגנון מעברית לשוודית: "הלמרנות של עגנון וריחוקו מהשפה המדוברת הם אתגר גדול למתרגם. אי אפשר לחקות את ניביו בדיוק, מחוסר ניבים מקבילים, אבל השתדלתי לעשות שפה פיוטית ורחוקה משפת היום־יום ככל שיכולתי" (ארד, 27.2.1970). הגם שהלך לעולמו, מערכות העיתונים העניקו לעגנון עצמו הזדמנויות נוספות לקחת חלק, בדעבד, בריטואל האבל הציבורי שלו. שיח עיתונאי רפלקטיבי זה הושג באמצעות פרסום צילומים של כתבי היד שלו, ציטוטים מנאומיו ומסיפוריו ותצלומים שלו. זו הייתה פרקטיקת סיקור מרתקת, רבת ממדים ומשמעויות שסייעה להעניק לעגנון קיום אלמותי במרחב הספרותי והציבורי. זאת, יש להניח, כדי להדהים את הקוראים, להגדיל את תחושת הדרמטיות של אירוע המדיה, ליצור חוויית קריאה מפעימה ולהעצים את ההילה של תרומתו הספרותית. העיתונים הזכירו, פירשו וציטטו את נאומו הוצב הלהבות במעמד קבלת פרס הנובל לספרות. הגדיל לעשות הצופה שציטט מהנאום פעמיים – הן במאמר המערכת והן במדור הספרות. חלקו המהדהר ביותר של נאום היסטורי וציוני זה, שהודפס, בין היתר, על גבי שטרות 50 השקלים החדשים של מדינת ישראל היה:

מתוך קטסטרופה היסטורית שהחריב טיטוס, מלך רומי, את ירושלים, וגלה ישראל מארצו, נולדתי אני באחת מערי הגולה. אבל, בכל עת, תמיד דומה הייתי עלי שנולדתי בירושלים. בחלום, בחזון הלילה, ראיתי את עצמי עומד עם אחיי הלויים בבית המקדש, כשאני שיר עימם שירי דוד מלך ישראל. נעימות שכאלה לא שמעה כל אוזן מיום שחרבה עירנו והלך עמה בגולה. חושד אני את המלאכים הממונים על היכל השירה שמיראתם שאשיר בהקיץ מה ששרתי בחלום השכיחוני ביום מה ששרתי בלילה, שאם אחי בני עמי שומעים לא היו יכולים לעמוד בצערם מחמת אותה הטובה שאכדה להם. כדי לפייס אותי על שנטלו ממני לשיר בפה, נתנו לי לעשות שירים בכתב (גלאי, 20.2.1970; הר־גיל, 18.2.1970; עגנון, 18.2.1970; "על המצפה: ש"י עגנון", 18.2.1970).

מעריב פרסם שוב ריאיון שנערך עם עגנון לאחר שזכה בפרס נובל. בריאיון זה הובאה התייחסותו הצינית והענווה של עגנון לאהדה ולעניין הרב שנוצר סביבו לאחר שנודע לתקשורת ולציבור הישראלי כי הוא הסופר הישראלי הראשון שנבחר לקבל פרס נובל לספרות: "חצי ארץ ישראל לא שמעה שעה אחת קודם לכן על פרס נובל וחצי ארץ ישראל לא שמעה שעה אחת קודם על עגנון. פתאום נתפרסמו שניהם – עגנון ונובל" (לאזר, 20.2.1970). גם הארץ הרפיס חלק

פשוטי־עם" (הר־גיל, 1970.3.29). בניגוד לעיתונים האחרים, ובאופן תמוה למדי, בחר המודיע לא להתייחס כלל למותו של אלתרמן, מלבד מודעת אבל מטעם ממשלת ישראל.

בידיעות אחרונות הוקדש לאלתרמן מאמר המערכת מאת עורך העיתון, הרצל רוזנבלום. רוזנבלום ייחס למותו תחושות של סולידריות, תוך שימוש חוזר במילים כמו "לנו", "כולנו" ו"אנחנו", ובהקבלת האומה למשפחה: "אלתרמן הלך מאיתנו, כשכוחו איתו להעניק עוד לעמו. מותו הדהים את כולנו, ונראה כאילו התייממה המשפחה היוצרת והלוחמת בארץ. וקשה יהיה לנו להתרגל לרעיון שהמשורר חם הלב וגדול הנפש של ארץ ישראל, הקמה לחיים חדשים, איננו עוד עם בונה" (רוזנבלום, 1970.3.29). במאמר במעריב באורך כ־1,200 מילים, ביטא המשורר משה דור את הרגשות העזים שעורר בו המוות של אלתרמן: "עכשיו, לאחר מות, נבצר ממני להביע את תחושת היתמות שירדה עלי. נתן אלתרמן היה האהבה הראשונה של השירה העברית [...] כמה סופרים זוכים לכך שקטעים כה רבים של יצירתם ישתבצו בחייהם של פרטים רבים כל כך? ולא זו בלבד, שיהיו לאבני־דרך ואבני־תשתית בהיסטוריה הנושמת של השירה" (דור, 1970.3.29)?

בימים שלאחר המוות נדפסו הידיעות על מותו בדבר, באופן סמלי או במקרה, בטור השמאלי ביותר של עמוד השער, "הטור השביעי" של העיתון. זה הטור שבו פרסם אלתרמן את שיריו במשך כשלושים שנה. דבר עסק במותו של אלתרמן באופן הנרחב ביותר. נתון זה אינו מפתיע, עקב יחסי העבודה הפוריים ורבי השנים בין המשורר ליומון. הכתבות שעסקו באלתרמן בדבר תיארו את התדרדרות מצבו הבריאותי, את הלווייתו המתוכננת, את חשיבות יצירתו הלירית ואת מסלול חייו.

אחד הממצאים הבולטים שעלו מניתוח סיקור מותו של אלתרמן היה מעורבותו וזיקתו לפוליטיקה הישראלית. אף שאלתרמן נהג להביע דעות וביקורות חברתיות ופוליטיות על רקע התרחשויות אקטואליות, דפוס זה הפתיע מפני שדובר באיש רוח, שעל פניו מלאכתו האומנותית־לירית צפויה הייתה לנווט את ריטואל האבל העיתונאי. הבלטת הזיקה הפוליטית של אלתרמן באה לידי ביטוי בשלוש דרכים מרכזיות: (1) מודעות אבל מטעם גופים פוליטיים. (2) פרסום ציטוטים וראיונות מפי אישים פוליטיים בכירים שהספירו את אלתרמן. (3) קישור הקריירה המקצועית של אלתרמן למעורבותו בפוליטיקה הישראלית.

בעיתונים פורסמו מודעות אבל מטעם גופים פוליטיים כגון מטעם ממשלת ישראל, תנועת העבודה, התנועה למען ארץ ישראל השלמה ומפ"ם. כמו כן דיווחה העיתונות על פוליטיקאים רמי דרג, כגון שר הביטחון משה דיין ונשיא המדינה זלמן שז"ר, שהשתתפו בטקס הלוויה. הם התראיינו ואף הספירו את אלתרמן במאמרים ארוכים. העיתונים, שדיווחו מטקס הלוויה של אלתרמן, הקפידו לפרט אילו נושאי תפקידים נכחו. בידיעות אחרונות נכתב, למשל: "שעת הלוויה מתקרבת וההמונים שמצטופפים מחכים לאישים חשובים שמתחילים להגיע: ראש הממשלה – גולדה מאיר, נשיא המדינה – זלמן שז"ר, שר הביטחון – משה דיין, שר החינוך והספורט – יגאל אלון וראש

אך, עגנון עשה את דרכו בעברית! מה עגלה היא זו? דחק בה מאחור, מושכה מלפנים והגיע איתה לסטוקהולם" (גלאי, 1970.2.20). גם בכתבה מאת המשורר, הסופר והצייר משה בן־שואל, שפורסמה במעריב שישה ימים לאחר מותו של עגנון, הוא הוצג כנעלה מהסופרים האירופים הידועים צ'רלס דיקנס ואנטון צ'כוב. לפי בן־שואל כתיבתו של עגנון הייתה מורכבת, מעמיקה ומתוחכמת מדי עבור המדיום הקולנועי הרדוד והמוני, לדידו, שבחר לעבד את סיפוריהם של דיקנס וצ'כוב ליצירות קולנועיות: "האם עגנון קטן מצ'כוב? מדיקנס? אינני חושב כך. אך, עובדה היא כי יצירותיו של צ'כוב מעובדות לקולנוע. נעשו סרטים רבי־אווירה שהביאו את שמם, את אל־מותם לשדרות העם הרחבות. עתה, שערנו בנפשותיכם את 'כלב חוצות' כסרט מצולם באותם מקומות נפלאים וציוריים שבהם חלף־רץ הכלב בלק" (בן־שואל, 1970.2.22).

עגנון הוצג כמוכשר יותר מסופרים אמריקנים ואירופים זוכי פרס נובל, ששמם הלך לפניהם, אך הוא לא הוצג כמוכשר יותר מאיש רוח מקומי אחר: חיים נחמן ביאליק. הקישור לביאליק נעשה יותר מפעם אחת במהלך סיקור מותו של עגנון. על הקשר שהוצג בין שני אנשי הרוח הידועים נכתב: "במותו של עגנון נוצר פער ענק בספרותנו. שוב לא ייכתב בעברית אותו ייחוד ספרותי שעגנון ז"ל כתב. עם לכתו נוצר אותו פער כפי שנוצר עם הליכתו לעולמו של חיים נחמן ביאליק" (בן־שואל, 1970.2.22). בדבר צוטטה פרשנותו של מבקר הספרות דן מירון, שאמר לתחנת הרדיו קול ישראל כי "עגנון היווה סטנדרט עליון וקבע היררכיה וסדר בספרות העברית. מבחינת השפעתו ניתן להשוותו רק לביאליק. יחד עם שירת ביאליק תהיה יצירתו רבת־הפנים אתגר מרכזי לביקורות לדורות" (ארד, 1970.2.27).

סיקור מותו של נתן אלתרמן

נתן אלתרמן הלך לעולמו בגיל 59 ביום שבת, כ' באדר תש"ל (28.3.1970) בשעה 5:10 לפנות בוקר. בעיתוני הבוקר של יום ראשון (29.3.1970) פורסם דבר מותו לראשונה בעמודי השער, בעמודים הפנימיים ובמוספי התרבות והפנאי. כותרת עמוד השער בדבר נתחמה במסגרת שחורה והכריזה: "נתן אלתרמן איננו". תחימת הכותרת במסגרת שחורה ביטאה ייצוג של אבל, הזדהות עם המנוח וכניסה לריטואל של אבל שבו היו שותפים קוראי העיתון דבר. גם ביתר העיתונים עסקו עמודי השער, הכותרות ומוספי התרבות במוות. נוסף על הדיווח על נסיבות המוות, סקרו העיתונים את קורות חייו, תוך כדי התייחסות לתחנות עיקריות בחייו ויצירות בולטות (הר־גיל, 1970.3.29; "נתן אלתרמן איננו", 1970.3.29).

במהלך החודש שלאחר פטירתו התנוסס שמו של אלתרמן בכותרות לעשרות כתבות, בעמודי השער של עיתונים, במאמרים, בטורי דעה, בדפים פנימיים ובמוספים שמתגו כמדורי ספרות. ספרו לו בכירי המערכת הביטחוני והפוליטי, נותחו יצירותיו, הוקדשו לו שירים של משוררים ישראלים ידועים ואף נשלח מכתב למערכת דבר שמתח ביקורת על אי־נכונותה של הממשלה לקבור אותו בין גדולי האומה בבית הקברות טרומפלדור בתל־אביב, בהתעלמות מהוראתו לקבור אותו בטקס צנוע וסמלי, כפי שביקש בצוואתו: "ללא הספדים, בין

כאיש ערכי, מפוכח ופרגמטי. הגדיל לעשות דבר, כאשר הציב במרכז הבמה את עובד הדפוס יצחק פורמן לתאר את האפיזודה בגוף ראשון:

בערבי חמישי היה בא נתן דפוס עם טיוטות נייר ארוכות ועלינו הוטלה המלאכה לסדר אותן לפרסום. אמנם, הוא הביא טורים מוכנים. אבל, בשעות הערב היה לש בהם ומשנה פעמים רבות את מה שהיה [...] היה מקרה אחד שארגז הניקוד נכשל לסדר וכל הטור נשפך. היה מאוחר, החורנו כולנו – גם נתן. ולא בכדי, יממה שלמה עבד על הטור הזה, אם לא יותר. כשאמרתי לו: "נתן, נעשה מאמץ וכמה אנשים יסדרו את הטור מחדש", הוא ענה: "לא. אם נשפך הטור אין הוא ראוי להופיע!" וכך היה, הטור לא פורסם באותו שבוע (פורמן, 30.3.1970).

בעיתון הארץ, פרקטיקת ה"סיפור קטן על איש גדול" ננקטה בידי הסופר וההיסטוריון שבתי טבת, אשר סיפר בגוף ראשון זיכרון אישי מימי נעורו של המשורר: "בימים ההם בני נוער היו 'מתפלחים' לקולנוע. גם נתן היה 'מתפלח' לקולנוע. אלא שהוא היה קודם כל סר לקופה ורוכש מכספו כרטיס כדתי וכדין. אחר כך היה מסתיר את הכרטיס, ועם מצפון נקי היה מצטרף לחבריו [...] כך גם בטוריו, הוא לא רצה להטיף מוסר מגבוה ולא מצדקנות עצמית – מצפוני הנקי היה תחום שלו" (טבת, 30.3.1970).

מסקנות ודיון

במאמר הראיתי כיצד הסיקור העיתונאי של מותו של חיים נחמן ביאליק סייע להבנות את דימויו כאיש רוח שאיחד, יחד וביטא זהות עברית-אגלית חדשה. הגם שביאליק לא החזיק בתפקיד פוליטי רשמי, הוא הקריץ הילה ועוצמה ציבורית והצטייר כדמות נערצת בעיתונים שסיקרו את מותו. אפשר לומר שלאחר פטירתו הוצב ביאליק בחזית פנתיאון התרבות היהודית-ישראלית בזכות התערותו בחיים הציבוריים, פריטתו על מיתרי התרבות היהודית המודרנית והתייחסותו המכובדת למסורת היהודית. ש"י עגנון הוצג כאיש ספר רחב אופקים ודימויו הובנה על פי נרטיב דרמטי של איש עניו שנמנע מפעילות ציבורית מחד גיסא ופורץ דרך וגדול דור הסופרים העבריים בעידן המודרני מאידך גיסא. עגנון הוגדר כסופר מסור, יצירתי ומתוחכם שהציב את מדינת ישראל בקדמת בימת הספרות העולמית. העיתונים הישראליים אף הציגוהו כבעל מעמד של סופר בקנה מידה בין-לאומי כאשר הציגו אותו כנעלה על סופרים אירופים ואמריקנים ידועים-שם שזכו גם הם בפרס נובל לספרות. לאחר מותו של נתן אלטרמן הבליטה העיתונות את ייחוסו הפוליטי דרך מודעות אבל מטעם ממסדים מדיניים, הספרים מאת פוליטיקאים בכירים וייחוס שיריו לאירועים חשובים בתולדות הלאום היהודי ומדינת ישראל.

נראה היה שהשוואתו של עגנון לסופרים בעלי שם נועדה להציגו כעילוי בזירת הספרות העברית, להציבו בחדר החנית של הסופרים המוערכים בעולם ולקידום מעמדה של התרבות הישראלית. בעקפיין, בניתוח הכתבות העיתונאיות מ-1934 עד 1970, נראה שדמותו של ביאליק מוסגרה והובנתה כנפיל תרבותי ועיתונאי לא ראו לנכון להציגו כנחות, אף לא כשווה, לגדולי רוח כמו עגנון או אלטרמן. במילים אחרות, עגנון ואלטרמן שנחשבו, ללא ספק, ליוצרים פורצי

הממשלה לשעבר – דוד בן-גוריון" (בכר, 31.3.1970; שזר, 3.4.1970). שר הביטחון, דיין, הקדיש לאלטרמן הספד מרגש ויוצא דופן במוסף סוף השבוע של מעריב תחת הכותרת המלאימה ומלאת הפתוס: "משורר דור הלוחמים". דיין שיבח את אלטרמן והציגו כאליל נוער, כגדול המשוררים שקמו למדינת ישראל וכאדם היחיד המסוגל לגרום לצבר הישראלי לדמוע (דיין, 3.4.1970).

זאת ועוד, עיתונים ישראליים קשרו את פטירתו של אלטרמן לנרטיב של 'משואה לתקומה', תלאות יהודי אירופה, העלייה היהודית לארץ ישראל ומלחמותיו בעבור הקמת מדינת ישראל. דבר ציטט את הספרו של המזכיר הכללי של ההסתדרות, יצחק בן אהרון, בפתח הישיבה השבועית של הוועדה המרכזת. בן אהרון קשר את מות אלטרמן לאירועים משמעותיים מתקומת מדינת ישראל: "לוחם עצמאות ישראל איננו [...] נושא מזמור לכנים שנחלצו יחפים וחשופים ממלחמת הקוממיות של תש"ח. איש 'מגש הכסף' שהגיש אותו לכנים ירויים במדינה שקמה על חלליה הצעירים" ("נתן אלטרמן יובא היום", 30.3.1970). הצופה בחר למסגר את דמותו הרבגונית של אלטרמן כמשורר שמתח ביקורת על החברה והתרבות החילונית בישראל, והיה מסוגל לחשוף את ערוותה. עמדה זו חיזקה את נקודות המבט הנבדלות של מערכות העיתונים ואת כוחם של עיתונאים להנציח את המת באופן שהתאים להשקפת העולם של קהל היעד של העיתון. על רקע זה הציג הצופה את אלטרמן כאיש רוח שכיבד את אורח החיים הדתי וצייד בו: "נתן אלטרמן שהלך לעולמו היה פייטן-חכם, שביצירתו המגוונת לחן ענוג, בינה צלולה וברקים פולחים חלל אוויר [...] מושרש בהוויה יהודית פנימית, בכיווניה ובמהלכיה, הניף שוט הסאטירה שלו על התלישות של החילוניים, צעקתם הנבוכה 'כפיה דתית' וניסיונם לברוח מנכסי הרוח וההיסטוריה של עמם. בשעתו, יצא נגד גן הפסלים בירושלים הפוגם בדמותה של עיר האמונה השוללת פסלים, כשם שהעריך את המאבק על ייחוד העם היהודי" ("אגב: המשורר ופועלו", 29.3.1970).

'הלינארזיזציה של האישים' (ברזוהר, 2017), קרי הספרת המנוח באופן מאדיר בהצבתו בשורה אחת עם דמויות היסטוריות נשגבות, באה לידי ביטוי כאשר הרבו להציב את אלטרמן על אותה בימה לצד אנשי ספר יהודים ידועים, כגון חיים נחמן ביאליק, שאול טשרניחובסקי וש"י עגנון. בעיתון הארץ נכתב: "מאז ביאליק, דומה שלא היה עוד משורר אהוב ומקובל כאלטרמן. שירתו הלירית ביטאה את הממלכתיות הישראלית ומקימיה. על כן, יש הרואים באלטרמן משורר לאומי – תואר שהיה שמור עד כה רק לביאליק [...] אבות הספרות הישראלית הולכים לעולמם. תוך זמן קצר אבדו לנו יהודה בורלא, לאה גולדברג וש"י עגנון. ועכשיו – אלטרמן. אם אמנם יש בהוויית המשוררים בבואה לחיי הקולקטיב, אולי אפשר לראות בזה סימן לדור האבות המייסדים, הנפרד מאיתנו בשנים אלו" ("פרידה ממשורר", 29.3.1970). במקביל נכתב על אלטרמן במעריב: "במשך 40 שנות פעילותו הספרותית בארץ, הקנתה לו שירתו הלירית וההגותית מעמד מרכזי בדור המשוררים שלאחר ביאליק" (הריגל, 29.3.1970).

לאחר מותו של אלטרמן נעזרו העיתונים דבר, הארץ, מעריב וידיעות אחרונות באירוע מעברו של המשורר כדי לעצב את דימויו

הישראלי והעולמי כדי להספיד את האישים. בתוך כך, כאשר אנשי תרבות הספידו את המנוחים, הם שיוו לסיקור נופך הומני, רגשני ופואטי, וחיזקו בדרך זו את הזיקה, את העוצמה ואת הלכידות התוך-קהילתית של עולם הרוח, האומנות והתרבות הישראלי. פטירתו של ביאליק קיבעה והעצימה את דימויו כ"משורר הלאומי", המוות של עגנון סייע לחזק ולהבנות מחדש את זכרו כמי שהכניס את מדינת ישראל לפנתיאון הספרות העולמית וכיסו מותו של אלתרמן סייע להנציח את תרומתו לשירה ולתרבות העברית.

סיקור מותם של ביאליק, עגנון ואלתרמן בעיתונות העברית והישראלית חשף הבדלים בערכים, בנורמות ובאתיקה המקצועית של כל עיתון. דאר היום השתמש בסגנון כתיבה "צבעוני" וצעקני, פיאר את שמו של ביאליק והעלה אותו לדרגת קדוש. באמצעות סגנון כתיבה זה, שבו דגל עורך העיתון, איתמר בן אבי, דימה והציג דאר היום את מות המשורר ככזה שאפף את תל אביב וירושלים ביגון קודר. נוסף על כך, הגם שהארץ סיקר את מותם של שלושת אנשי הרוח באופן מחמיא, מכבד ומאדיר, הוא הקפיד לתת ביטוי לביקורות חברתיות ופוליטיות מצד גופים חיצוניים שערערו על נרטיב הגמוני זה. כך, למשל, היה הארץ היומון היחיד שחשף התנגדות מצד תושבים חרדים לקריאת רחובות על שם ביאליק מחשש לחילול קודש והתייחס להימנעותו של דוד בן-גוריון לחבוש כיפה בטקס קבורתו של עגנון. בדבר השתקפה הנטייה המפלגתית של היומון שזוהה עם מפא"י. נרטיב מאדיר וממלכתי זה בא לידי ביטוי בעיקר לאחר המוות של אלתרמן. העיתון הקדיש לאלתרמן את הכמות הגדולה ביותר של הכתבות בין העיתונים האחרים, הכתיר אותו למשורר לאומי, והבליט את הגותו ואת משנתו הפוליטית. עוד עלה שהעיתונים בעלי הזיקה הדתית והחרדית, הצופה והמודיע, סיקרו את מותם של עגנון ושל אלתרמן באופן שתאם את האידיאולוגיה שלהם. הם הבליטו ומחו נגד החלטתו של בן-גוריון שלא לחבוש כיפה בטקס קבורתו של עגנון, והציגו את עגנון ואלתרמן באור חיובי או שלילי בהתאם לזיקת המנוח למסורת היהודית. במילים אחרות, לא סמוי מן העין היה האופן המחמיא ורחב ההיקף שבו המודיע סיקר את מותו של עגנון – תוך שהוא מדגיש את חזרתו בתשובה ואת אדיקותו הדתית, בניגוד לסגנון הניטרלי, הלקוני והמצומצם שבו כיסה את פטירתו של אלתרמן חודש וחצי בלבד לאחר עגנון – אך לא חבש כיפה ולא דבק במסורת וברת היהודית.

דאר היום ב-1934, ולא פחות מכך ידיעות אחרונות ומעריב בשנת 1970, סיקרו את אירועי המוות באופן שתאם את מאפייני הכיסוי של עיתונות ההמון בשנים שבהן פעלו. קרי, דיווחים בגוף ראשון ממסעות הלוויה, השתתפויות רפלקטיביות בהספד המתים, שימוש מוגבר באיורים ובתצלומים, הגברת תחושות מלודרמטיות וסיוע בבנייה הדרגתית (Build-up) של תחושת אבל קולקטיבי. עריכת המידע באופן קליט ו"פיקנטי" יועד לפשט את התוכן עבור הקהל, לפנות למכנה משותף רחב ולהפוך את האירוע העצוב לריטואל מרגש, מעניין ובעל חשיבות לאומית. על רקע הקבלה זו בין דאר היום למעריב וידיעות אחרונות, הסקתי (ברזוהר, 2019) כי דאר היום, אשר נחשב לאחד מחלוצי העיתונות העברית הפופולרית,

דרך, הוצגו במקרה הטוב כממשיכי דרכו של ביאליק, אך לא כגדולים ממנו. במהלך סיקור מותו של אלתרמן התגלה שהעיתונות הרבתה לקשור אותו לאנשי רוח מההיסטוריה היהודית, הצינית והישראלית, בניגוד חד לפעילי התרבות האירופים והאמריקנים שאליהם הושווה עגנון.

עוד הודגש הניגוד שבין מעמדו הציבורי ודימויו התקשורתי של ביאליק למעמדו הציבורי והדימוי התקשורתי של עגנון. אף ש-36 שנים הפרידו בין המיתות הללו אפשר להבחין בכך באמצעות ההבדלים שניכרו בטקס הקבורה הממלכתי שהוקדש לביאליק בבית העלמין טרומפלדור בתל-אביב אל מול טקס הלוויה הצנוע יחסית של עגנון בבית הקברות היהודי בהר הזיתים, ירושלים. טקסי הקבורה השונים הללו השתקפו גם בסיקורם. ביאליק הוצג ככוהן הגדול של החברה הצינית והחילונית המתגבשת בארץ, בין השאר באמצעות תהלוכת האבל של הארון מאוסטריה לאיטליה ודרך קפריסין לארץ ישראל אשר מותג והובנה כמחזה מפעים, כאירוע תקשורתי וכטרגדיה בין-לאומית. ואילו את עגנון, שהציב את ישראל בקדמת הבמה העולמית בתחום הספרות, העיתונות מיאנו להציגו כסמל חברתי-תרבותי או כנפיל ציוני לאחר פטירתו. סיקור מותו הכיל דווקא סממנים של צניעות, עממיות ומסורתיות, לצד יצירתיות וכישרון.

גם לגבי אלתרמן אפשר היה לטעון כי מעמדו הציבורי והלאומי הובנה כנחות בהרבה מזה של ביאליק ואף כפחות מזה של עגנון, שהלך לעולמו חודש וחצי לפניו. לראיה, לאלתרמן לא יוחסו פרמטרים בין-לאומיים והוא לא מותג כמשורר הלאומי, אף על פי שהיו מי שטענו שהיה ראוי לדימוי נשגב כזה. במקום זאת הודגש זיהויו עם מפא"י, השתייכותו לצד אחד של המפה הפוליטית הארץ-ישראלית ותרומתו לשירה העברית. ייתכן שישנה מעין "זכות ראשונים" ששמורה ל"אבות המייסדים" של תנועות לאומיות וזרמים תרבותיים. לפיכך הזיכרון הקולקטיבי, ובתוך כך גם כלי התקשורת המסייעים לעצב זיכרון תודעתי-לאומי זה (Schudson, 2014), זוכרים, מזכירים ומשמרים חסד נעורים לגיבוריה המייסדים, מבנים אותם כנפילים מיתולוגיים, וכפועל יוצא מכך מטילים צל כבד על ממשיכי דרכם וממאנים להציגם כגדולים יותר.

מסקנה זו, שעיתונאים ישראלים מסוגלים לשמר ולגונן על זכר "האבות המייסדים" של התרבות העברית ומדינת ישראל, יכולה להסביר, יחד עם פרמטרים נוספים, כגון מרחק הזמן בין 1934 ל-1970, את האופי השונה והנבדל של סיקור טקסי הקבורה של ביאליק, עגנון ואלתרמן. הסיקור העיתונאי הבליט את ההדגשה של העיתונות העברית בשנת 1934 על מעמדו הייחודי והנישא של ביאליק כמשורר לאומי וכאב רוחני של התנועה הצינית. בשנת 1970 לא עגנון שהיה לישראלי הראשון (והיחיד עד היום) שלו הוענק פרס נובל לספרות, ולא אלתרמן, שהיה משורר חשוב וידוע, "זכו" לדימוי תקשורתי ולמעמד ציבורי נשגב.

ממצאי המחקר לימדו שהעיתונות ראו בהשתתפותם של אנשי תרבות בשיח העיתונאי שעסק במוותם ובהספדתם של ביאליק, עגנון ואלתרמן מרכיב מרכזי בסיקור מותם של אנשי הרוח בפרט ובחברה הישראלית בכלל. הכתבים פנו לדמויות מוכרות מעולם התרבות

4. "אבל כבוד לעם ישראל בארץ ובגולה: יום האבל בארץ", דאר היום, 6.7.1934, עמ' 1, 4.
 "אגב: המשורר ופועלו", הצופה, 29.3.1970, עמ' 2.
 "אייכה דלינו פתאום", הארץ, 16.7.1934, עמ' 1.
 ארד, א', "נא להכיר: המתרגמת לשוודית של עגנון", מעריב, 27.2.1970, עמ' 31.
 "ארוננו של ביאליק יצא מוינה מחר: רופאים בתל אביב על מחלת ביאליק ומותו",
 דבר, 8.7.1934, עמ' 1.
 "בהלקה ארון הקודש", דאר היום, 6.7.1934, עמ' 1.
 "ביאליק איננו!", דאר היום, 5.7.1934, עמ' 1.
 "ביאליק הובא אתמול לבית עולמו בתל-אביב", דבר, 17.7.1934, עמ' 1, 5.
 בכר, א', "כזה היה עגנון: בין ארבעת כתליו", ידיעות אחרונות, 18.2.1970, עמ' 13-14.
 בכר, א', "נקבר נתן אלתרמן בליווי מנהיגי האומה", ידיעות אחרונות, 31.3.1970, עמ' 2.
 "במה עסק ביאליק ביומו האחרון בתל-אביב?", דבר, 6.7.1934, עמ' 1.
 "בן איש יהודי מפרבר הזפתים", דבר, 7.7.1934, עמ' 1.
 בן-שאול, מ', "עגנון ז"ל: להמונים?", מעריב, 22.2.1970, עמ' 14 (מוסף ערב: תיאטרון, טלוויזיה ורדיו).
 ברור, א', "רש"י עגנון ז"ל: למדן ירא שמים", הצופה, 20.2.1970, עמ' 3.
 ברש, מ', "גם השמיים כבו בהלוויית עגנון", ידיעות אחרונות, 19.2.1970, עמ' 3, 6.
 גלאי, ב', "רש"י עגנון: על קפה הפוך", מעריב, 20.2.1970, עמ' 10 (מוסף הספרות).
 גרינבוים, י', "ביאליק שלי", הארץ, 16.7.1934, עמ' 1.
 ד"ה, "אבל ביאליק: טקס הלוויה בווינה", דאר היום, 9.7.1934, עמ' 1.
 "דברי הד"ר י' ריבלין על ביאליק: ישיבת האבל של ועידת המורים", הארץ, 23.7.1934, עמ' 4.
 דור, מ', "ש"י עגנון: הרחק מעבר לתחום המושב", מעריב, 18.2.1970, עמ' 9.
 דור, מ', "כמה משוררי", מעריב, 29.3.1970, עמ' 9-10.
 דיין, מ', "משורר דור הלוחמים", מעריב, 3.4.1970, עמ' 2, 33 (מוסף ימים וליילות).
 "ד"ר רוטבלום על מחלת ביאליק ומותו", דבר, 18.7.1934, עמ' 1, 5.
 "הלוויתו של ביאליק אתמול בתל אביב", הארץ, 17.7.1934, עמ' 1.
 הר-גיל, ש', "מבוצ'אץ לירושלים", מעריב, 18.2.1970, עמ' 9, 18.
 הר-גיל, ש', "הלווית המשורר נתן אלתרמן תיערך מחר", מעריב, 29.3.1970, עמ' 9.
 "שירת חייו באמצע נפסקה!", דאר היום, 17.7.1934, עמ' 1.
 טבת, ש', "עוד יסופר על נתן אלתרמן", הארץ, 30.3.1970, עמ' 5.
 "ימי ביאליק האחרונים: האבל באנגליה", דאר היום, 6.7.1933, עמ' 1.
 "כמאה אלף איש השתתפו בלוויה – משלחות מכל ההסתדרויות והנקודות בארץ –
 סדר ומשמעת", דבר, 17.7.1934, עמ' 1 ו-5.
 לאזר, ד', "על עגנון האישי שלנו", מעריב, 20.2.1970, עמ' 30.
 לימור, י', "עגנון ז"ל למנוחות – בטכס ממלכתי", מעריב, 18.2.1970, עמ' 1, 4.
 מ"מ, "אבל ביאליק: הלוויה בווינה", הארץ, 8.7.1934, עמ' 1.
 מיוחס, י', "ביאליק איננו!", הארץ, 17.7.1934, עמ' 3.
 מימון, י', "דברי ההספד של הד"ר שמריהו לויין", דאר היום, 7.7.1934, עמ' 4-5.
 "מכתבים למערכת", ידיעות אחרונות, 20.2.1970, עמ' 5.
 "מסכים לעניינים: ש"י עגנון ז"ל", המודיע, 19.2.1970, עמ' 1.
 "מת גדול סופרי ישראל, חתן פרס נובל: לווייה ממלכתית לש"י עגנון ז"ל", הארץ,
 18.2.1970, עמ' 1-2.
 "נסתלק פאר ישראל וגאוונו – ביאליק איננו", הארץ, 5.7.1934, עמ' 1.
 "נתן אלתרמן איננו", דבר, 29.3.1970, עמ' 1.
 "נתן אלתרמן יובא היום למנוחות", דבר, 30.3.1970, עמ' 1-2.
 סגל, מ"צ, "ביאליק והמדע העברי", הארץ, 16.7.1934, עמ' 5.
 סופרנו המיוחד (1934). "הלווית ביאליק בווינה אתמול", הארץ, 10.7.1934, עמ' 1.
 עגנון, ש"י, "לאחר הסעודה", הארץ, 20.2.1970, עמ' 3-4 (מוסף תרבות ואומנות).
 עגנון, ש"י, "שירתי: שירת בן שבט לוי – נאמו של ש"י עגנון ז"ל בטקס קבלת
 פרס נובל לספרות", הצופה, 18.2.1970, עמ' 3.
 "על המצפה: ש"י עגנון", הצופה, 18.2.1970, עמ' 1 (מאמר המערכת).
 עליכם, ש' "כיצד התודעת לח"נ ביאליק", הארץ, 16.7.1934, עמ' 5.

שימש יחד עם עיתונים נוספים כגון הצבי, דגם-אב למוציאים לאור, עורכים וכתבים שהביאו את ידיעות אחרונות ומעריב לתפוצה מוגברת במחצית השנייה של המאה העשרים.

מקורות

ספרים ומאמרים

- אלידע, ע' (2014). העולם בצהוב: לידת עיתונות ההמון הארץ ישראלית (מ'הצבי ל'האור' 1884-1914), תל-אביב: המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית.
 בר, ד' (2015). אידיאולוגיה ונוף סמלי: קבורתם בשנית של אנשי שם יהודיים בארמת ארץ ישראל 1904-1967. ירושלים: מאגנס.
 בר-זוהר, ב' (2017). "פניו היפות של המוות: סיקור העלאת ארונות מנהיגים בעיתונות העברית", קשר, 49, עמ' 106-118.
 בר-זוהר, ב' (2018). "הסיקור העיתונאי של הרציחות של חיים ארלוזורוב ושל יצחק רבין", קשר, 51, עמ' 23-36.
 בר-זוהר, ב' (2019). מוות, זיכרון ומיתוס: סיקור מות מדינאים ואנשי רוח בעיתונות העברית 1904-1995, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה.
 גראוויס-קובלסקי, א' (2015). הצורקים והנדרפים: מיתוס, טקס ותעמולה בתנועת הרוח, 1948-1965, קריית שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.
 לאור, ד' (1998). חיי עגנון. תל אביב: שוקן.
 מן, ר' (2012). המנהיג והתקשורת: דוד בן-גוריון והמאבק על המרחב הציבורי 1948-1963. תל-אביב: עם עובד.
 ערמון, ר', א' ברעם-צברי וי' בראל-בן דוד (2017). "ריבוזם על סדר היום: המדע על פי לונדון את קירשנבאום", מסגרות מדיה, 16, עמ' 85-108.
 שקדי, א' (2014). המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני – הלכה למעשה. תל-אביב: רמות.
 Dayan, D. & E. Katz (1992). *Media Events*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
 Dayan, D. (2010). "Beyond Media Events: Disenchantment, Derailment, Disruption", in: N. Coudry, A. Hepp, & F. Krotz. (eds.). *Media Events in the Global Age* (pp. 23-31). London: Routledge.
 Denzin, N.K. & Y.S. Lincoln (2011). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (4th Edition). Los Angeles: Sage.
 Grimes, R.L. (2014). *The Craft of Ritual Studies*. New York: Oxford University Press.
 Hearsom, P. (2012). "A Musical Matter of Life and Death: The Mortality of Mortality and the Coverage of Amy Winehouse's Death in UK Press", *Mortality*, 17(2), pp. 182-199.
 Mann, B. (2000). "Modernism and the Zionist Uncanny: Reading the Old Cemetery in Tel Aviv", *Representations*, 2, pp. 63-95.
 Northouse, P.G. (2013). *Leadership: Theory and Practice* (5th Edition). Thousand Oaks, CA: Sage.
 Ramos, H. & K. Gosline, (2002). "The Rocket: Newspaper Coverage of the Death of a Québec Cultural Icon, a Canadian Hockey Player", *Journal of Canadian Studies*, 36(4), pp. 9-31.
 Schudson, M. (2014). "Journalism as a Vehicle of Non-commemorative Cultural Memory", in: B. Zelizer & K. Tenenboim-Weinblatt (eds.), *Journalism and Memory* (pp. 85-96). New York: Palgrave and Macmillan.

עיתונות

"אבל ביאליק", דבר, 23.7.1934, עמ' 2.

"אבל ביאליק: פטירתו", הארץ, 6.7.1934, עמ' 2.

ספרות ואומנות).
 שליחנו המיוחד, "ארץ ישראל קולטת היום את ארוננו של ביאליק", הארץ, 16.7.1934, עמ' 10.
 "שמריהו לוין על ביאליק", דבר, 8.7.1934, עמ' 2.
 "ש"י עגנון איננו". דבר, 18.2.1970, עמ' 1-2.
 "ש"י עגנון ז"ל הובא למנוחות בהר הזיתים בלווייה ממלכתית", הצופה, 19.2.1970, עמ' 1-2.

"עם סלוקו", דבר, 5.7.1934, עמ' 1 (מאמר המערכת).
 פורמן, י', "בשולי הדברים: הטור שלא נכתב", דבר, 30.3.1970, עמ' 3.
 פייכמן, י', "על ביאליק כי נלקח מעמנו", דבר, 15.7.1934, עמ' 2-3 (מוסף הילדים).
 "פרידה ממשורר", הארץ, 29.7.1970, עמ' 2 (מאמר המערכת).
 קליינמן, מ', "חיים נחמן ביאליק איננו", העולם, 12.7.1934, עמ' 2.
 "רבי יהודה הלוי וח"נ ביאליק פוגעים ברגשות החרדים", הארץ, 12.7.1934, עמ' 3.
 רוזנבלום, ה', "נתן אלתרמן", ידיעות אחרונות, 29.3.1970, עמ' 2.
 שזר, ז', "המשורר שלוקח מעל המצפה", מעריב, 3.4.1970, עמ' 7, 35 (מוסף